

УДК (UDC) 930 (438) : 911.3 (091) : 070.48 «18/19»
DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2022.3\(39\).592](https://doi.org/10.33782/eminak2022.3(39).592)

**POLISH HISTORICAL AND GEOGRAPHICAL STUDIES AT RECEPTION OF
JOURNAL 'KWARTALNIK HISTORYCZNY' AUTHORS
(END OF THE 19TH – THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY)**

*Lidiia Lazurko*¹, *Liubomyr Hubytskyi*²

¹ Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Drohobych, Ukraine)
e-mail: lazurkol@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9748-9249>

² State University of trade and economics (Kyiv, Ukraine)
e-mail: lubg@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8511-6461>

ABSTRACT

The purpose of the paper is to find out the peculiarities of the process of reflection of Historical Geography formation as a discipline on the pages of the journal 'Kwartalnik Historyczny' from the end of the 19th to the beginning of the 20th century.

The scientific novelty of the study is in the fact that, based on historiographical materials (researches, reviews, and discussions), an analysis of historical and geographical issues under discussion, presented in Polish science on the pages of the journal 'Kwartalnik Historyczny' at the end of the 19th – the beginning of the 20th century, is carried out for the first time.

Conclusions. On the pages of the journal 'Kwartalnik Historyczny' from the end of the 19th to the beginning of the 20th century, the issues of Historical Geography were actively discussed, mainly in the context of the problems of this historical discipline formation. The main issues which the authors of the journal focused on were the discussion of the purposes of historical and geographical studies, the methods of their conducting, and defining the place of Historical Geography in the system of historical science. We see a very wide range of interests of the authors of the journal – from the discussion of the theoretical foundations of the new historical discipline to the evaluation of popular scientific publications containing information on Historical Geography. A notable feature of the critical reviews published on the pages of the journal 'Kwartalnik Historyczny' was the focus on high scientific standards of historiography and familiarization of readers with current European scientific studies, which also did not interfere with discussing issues of Historical Geography in the context of current political problems of partitioned Poland.

Keywords: 'Kwartalnik Historyczny' journal, Historical Geography, scientific press, Polish historiography, end of the 19th – beginning of the 20th century

ПОЛЬСЬКІ ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ СТУДІЇ У РЕЦЕПЦІЇ АВТОРІВ ЧАСОПISУ «KWARTALNIK HISTORYCZNY» (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Лідія Лазурко¹, Любомир Губицький²

¹ Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
e-mail: lazurkol@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9748-9249>

² Державний торговельно-економічний університет (Київ, Україна)
e-mail: lubg@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8511-6461>

АНОТАЦІЯ

Мета статті – з'ясувати особливості відображення процесу дисциплінарного становлення історичної географії на сторінках часопису «Kwartalnik Historyczny» протягом кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше на основі історіографічних матеріалів (досліджень, рецензій, дискусій) здійснено аналіз представлення на сторінках часопису «Kwartalnik Historyczny» історико-географічних проблем, обговорюваних у польській науці наприкінці ХІХ – початку ХХ ст.

Висновки. На сторінках часопису «Kwartalnik Historyczny» наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. активно обговорювались питання історичної географії, головню, у контексті проблем становлення цієї історичної дисципліни. Найперше, на чому акцентували автори часопису, було обговорення завдань історико-географічних досліджень, методів їх провадження та з'ясування місця історичної географії у системі історичної науки. Ми бачимо представлення дуже широкого спектру зацікавлень авторів видання – від обговорення теоретичних підстав нової історичної дисципліни до оцінки науково-популярних видань, що містили інформацію з історичної географії. Прикметною рисою критичних оглядів, публікованих на сторінках часопису «Kwartalnik Historyczny», була зорієнтованість на високі наукові стандарти історіописання та ознайомлення читачів з актуальними європейськими науковими дослідженнями, що також не заважало обговорювати питання історичної географії у контексті актуальних політичних проблем розділеної Польщі.

Ключові слова: часопис «Kwartalnik Historyczny», історична географія, наукова преса, польська історіографія, кінець ХІХ – початок ХХ ст.

Виокремлення у польській науці історичної географії як напрямку студій, що виник на перетині історії та географії, пов'язують з іменем поета, географа і етнографа Вінцентія Поля. Як допоміжна історична дисципліна історична географія формується наприкінці ХІХ ст. і характеризується тим, що на початковому етапі її розвитку історик і географ, нерідко, суміщались в одній особі. Це, своєю чергою, породжувало масу проблем різного характеру: від плутанини у розмежуванні поля дослідницької діяльності істориків і географів до відмінностей у трактуванні предмету та завдань історичної географії як окремої дисципліни та нерозуміння специфіки методики провадження такого типу досліджень. Дані процеси співпали у часі з періодом становлення й активної діяльності першого польського фахового історичного часопису «Kwartalnik Historyczny», автори якого жваво долучались до обговорення актуальних питань історичної науки.

Дослідження діяльності часопису «Kwartalnik Historyczny» розпочалося у першій половині ХХ ст. зі спроб підсумувати роль і значення видання у польській

історіографії в контексті діяльності професійного об'єднання істориків – Історичного товариства¹. У 60-80-х рр. ХХ ст. з'явилися присвячені самому часопису перші спеціалізовані дослідження. Так, К. Среньовська та Є. Матерніцький зверталися до проблеми осмислення внеску авторів і редакції видання у становлення та професіоналізацію польської історичної науки². На початку ХХІ ст. до вивчення історії «Kwartalnika Historycznego», як окремого історіографічного феномену, долучилися українські дослідники В. Тельвак та Л. Лазурко³. Тоді ж предметом зацікавлень стають і окремі історіографічні проблеми у висвітленні авторів часопису (О. Руда, В. Тельвак, Л. Лазурко)⁴, питання співпраці з виданням знаних дослідників старовини зламу ХІХ-ХХ ст. (Й. Кольбушевська)⁵ та з'ясування особливостей рецепції історіографічного репертуару «Kwartalnika Historycznego» українськими інтелектуалами зламу ХІХ-ХХ ст. (В. Тельвак, Б. Янишин)⁶.

Аналіз цих досліджень дозволяє виокремити низку перспективних для вивчення тем, однією з яких є історико-географічна проблематика на сторінках часопису «Kwartalnik Historyczny» (1887-1918 рр.). Важливість звернення до цього сюжету зумовлена необхідністю з'ясувати дискусійну на сьогодні проблему ставлення редакції першого польського фахового часопису до тогочасних історіографічних трендів.

Метою статті є з'ясувати особливості відображення процесу дисциплінарного становлення історичної географії на сторінках часопису «Kwartalnik Historyczny» протягом кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Львівський історик А. Шелонговський був одним з перших, хто на сторінках часопису розпочав обговорення методів і завдань географічних досліджень в історії, запропонувавши власне оригінальне бачення основних понять цієї дисципліни та її місця у системі історичної науки⁷.

¹ Papée F. Towarzystwo Historyczne 1886-1900. *Kwartalnik Historyczny*. 1937. R. 51. S. 3-18.

² Maternicki J. Miejsce i rola «Kwartalnika Historycznego» w dziejach historiografii polskiej. *Historia jako dialog*. Rzeszów: Wyd. UR, 1996. 299 s.; Śreniowska K. Uwagi o nauce historycznej polskiej w latach 1887-1900 w świetle «Kwartalnika Historycznego». *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Seria I. Z. 15*. 1960. S. 153-163.

³ Тельвак В. «Kwartalnik Historyczny» – феномен інституції (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). *Ейдос: альманах теорії та історії історичної науки*. Київ, 2005. Вип. 1. С. 317-332; Лазурко Л. Часопис «Kwartalnik Historyczny» і розвиток польської історіографії останньої чверті ХІХ – першої половини ХХ ст. Дрогобич, 2010. 282 с.; Лазурко Л., Диктиєвський П. From ancient times to Rzeczpospolita: history of the Polish state in the reception of the journal «Kwartalnik Historyczny» (1887-1939). *Skhidnoievropejskyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*. 2021. № 19. С. 77-86.

⁴ Руда О.В. Українська тема на сторінках львівського часопису «Kwartalnik Historyczny» («Історичний кварталник») в 1887-1914 рр. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*: Міжвід. зб. наук. праць, присв. пам'яті доктора іст. наук, проф. І.М. Кулинич. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2004. Вип. 13. С. 308-321; Telwak W., Łazurko L. Ukrainika na łamach «Kwartalnika Historycznego» w okresie międzywojennym. *Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie. R. LVIII*. Kraków: wyd. Secesja, 2013. S. 239-255.

⁵ Kolbuszewska J. Twórczość recenzyjna Tadeusza Korzona na łamach «Kwartalnika Historycznego». *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* T. 5, pod red. J. Maternickiego. Rzeszów, 2007. S. 255-266.

⁶ Telvak V., Yanyshyn B. «Geschichte des Ukrainischen (Ruthenischen) volkes» of Mykhailo Hrushevsky in the discussions of the beginning of the XXth century. *Studia Historica Nitriensia*. 2021. Vol. 25. No. 1. P. 71-90.

⁷ Szelągowski A. Metody i zadania badań geograficznych w historii. *Kwartalnik Historyczny*. 1908. R. 22. S. 289-320.

Відзначимо, що у польській науці утвердився образ А.Шелонґовського як дослідника-новатора. Історик, за визначенням Є. Матерніцького, презентував себе «обережним, далеким від радикалізму модерністом, що наголошував на потребі підсилення зв'язків соціології та історії... та намагався експонувати дослідження суспільних та економічних процесів на тлі широкого розуміння культури... Як і багато сучасних йому модерністів А.Шелонґовський усвідомлював потребу використання в історичних дослідженнях здобутків інших наук»⁸.

Важливість історичної географії А. Шелонґовський пояснював тим, що історія у своїх дослідженнях спирається на дві головні підстави: хронологію та географію. Однак ці дисципліни, які допомагають розв'язувати питання узгодження різних календарних систем чи з'ясування локалізації подій, він не трактує як допоміжні (на зразок геральдики чи дипломатики). А.Шелонґовський пояснює це так: «Виконуючи свої допоміжні функції, вони, як і інші вторинні галузі знань – подібно до того як гілка відростає від стовбура – мають свій початок: геральдика в системі патронату, нумізматики в особливостях економічної системи, а хронологія та географія витікають із засадничих властивостей історичного мислення, котрі обертаються в часі і просторі»⁹.

Як бачимо, А.Шелонґовський до певної міри трактує історію в традиціях історизму першої половини XIX ст. як науку про розвиток явища у часі та просторі. На його думку, сучасне йому означення історії як науки про минуле певного явища хибує на обмеженість, оскільки не містить у собі поняття простору. Є тільки певна вказівка щодо нього в окресленні предмету історії, яким є людство, народ чи суспільство, що передбачає певну їх локалізацію. Тому, на думку дослідника, питання про зв'язок між явищем і місцем його постання є проблемою не лише географічною. «Цей зв'язок, – писав автор, – будь він сталим і незмінним, не міг би входити до складу історичних досліджень, але, оскільки і він підлягає правилам розвитку, то історик повинен розглядати територію як продукт історичний, що породжує появу галузі пізнання, яка називається історичною географією»¹⁰.

Розкриваючи уявлення про простір, автор стверджує, що кожному місцевістю на земній кулі можна віднести до двох понять: ширшого – такого як держава, та вужчого – як певне поселення чи шлях, кожне з яких має свою історію. Власне з'ясування генези та історичний опис цих понять він відносить до компетенції історичної географії. Проте, такий суто описовий підхід не влаштовує дослідника і А. Шелонґовський пропонує дещо по-іншому сформулювати завдання історичної географії. На думку дослідника, важливо з'ясувати, чи (і якою мірою) географічні чинники зумовлюють людську діяльність і наскільки сталими та незалежними вони є від людської волі. При цьому сам А. Шелонґовський найбільш важливими чинниками в історії людства вважає осілість і комунікацію.

Розвиваючи свої міркування, автор зазначає, що саме осілість і комунікація були двома найпершими формами відношення людини до землі. У представленні А. Шелонґовського кожне з цих «географічних» питань є спеціальною галуззю історичної науки: одне – історії цивілізації, друге – історії торгівлі. На цих двох

⁸ *Maternicki J.* Adam Szelaḡowski wobec idei historii socjologicznej. Historia i życie narodu: poglądy i postawy historyków polskich XIX i XX w. Rzeszów, 2009. S. 437.

⁹ *Szelaḡowski A.* Metody i zadania badań geograficznych w historii. *Kwartalnik Historyczny.* 1908. R. 22. S. 289.

¹⁰ *Ibid.* S. 290.

підставах ґрунтуються і два типи людського господарювання – виробництво й обмін. Тому природній перехід від одного до другого, тобто рух виробництва, завжди залежав як від кочового способу життя, властивого скотарям, так і від прив'язаності до одного місця проживання.

Під осілістю А. Шелонґовський розуміє і залюднення, вважаючи ці поняття взаємопов'язаними та взаємозумовленими. Поступ осілості він ставить у залежність від кількості мешканців, і тому вершиною такого способу життя бачить міста, як зібрання величезної кількості людей на порівняно невеликій території. Своєю чергою історію торгівлі автор представляє залежною від історії залюднення, а найважливішим чинником розвитку торгівлі вважає розвиток засобів комунікації. У цьому автор вбачає головну історичну роль торгівлі – втягувати у сферу історичного життя суспільства, починаючи від найнижчого ступеня їх розвитку. «На якій би стадії не перебувала культура, – писав А. Шелонґовський, – завжди бачимо, що вона є взаємодією найрізноманітніших, найвіддаленіших цивілізаційних вогнищ»¹¹. Пояснюючи це, автор спирається на теорію переселення народів і дані порівняльної філології, антропології й археології, що засвідчували процес співіснування та взаємопроникнення давніх народів. Апелюючи до французького антрополога М. Колліньона, А. Шелонґовський писав: «Певна раса розташована в якомсь краї, прикріплена рільництвом до землі, акліматизована через природній добір і достатньо густонаселена, може дуже сильно опиратись тим, хто хоче її захопити... Тому фактором тривалих змін на землі можна визнати вплив миру, у контексті якого перше місце займають такі економічні чинники як осілість і торгівля, які є основними історичними імпульсами, що впливають і на політичну історію»¹².

Детально аналізував автор й історію торгівельних зв'язків, яку пов'язував з постанням різноманітних як суспільних, так і політичних організацій. Так, наприклад, постання держав А. Шелонґовський розглядав не як результат політичної боротьби, а як результат комунікації. Він писав: «Уже на нижчих стадіях розвитку культури стверджувалось, що війна і торгівля є двома формами одного й того ж суспільного процесу, що впливають з їх цілей – отримання зиску чи здобуття здобичі. Торгівля тягне за собою політичний поступ, адже там, де пробуджується інстинкт самооборони, з'являються власні політичні організації. Водночас торгівельні шляхи є або наслідками поступу, або лініями, на перетині яких пробуджується нове політичне життя. Тому в історії імперій торгівля відіграє роль акумулятора державних сил, котрі нагромаджуються, відповідно до укладання шляхів сполучень, у певних пунктах, які згодом стають державними осередками»¹³.

Цікавим є й трактування А. Шелонґовським поняття цивілізаційного розвитку. Він зауважував, що оскільки результатом всякої історичної праці є цивілізація, то два географічні чинники – осілість (залюднення) та світові шляхи (комунікація) є основними показниками розвитку і поступу цивілізації. Цивілізація, на думку автора, ніколи не була витвором якогось одного часу та місця, а є результатом тривалого, вільного розвитку, що здійснювався у різних місцях. Відтак процес перенесення якоїсь ідеї чи винаходу з місця на місце він вважав умовою їх

¹¹ Ibid. S. 291.

¹² Ibid. S. 293-294.

¹³ Ibid. S. 294.

розвитку та вдосконалення (як, наприклад, це відбувалося з грецьким мистецтвом).

Наступним питанням, яке піднімав у своєму дослідженні А.Шелонговський, було визначення методики вивчення географічного чинника в історії. Так, на його думку, один зі способів пізнання мав би базуватися на поділі історії у відповідності до географічних даних. Як приклад наводилася класична праця Гельмгольца «Всесвітня історія», поділена у відповідності до етнографічних, а, передовсім, географічних схем: Америка – Тихий океан, Східна Азія – Індійський океан і т.д. «Та попри те, – наголошував А. Шелонговський, – що територіальні особливості мають важливе значення в історії, треба щоби їх добір впливав з історичних даних, а не навпаки, як у випадку, коли географічний чинник стає визначальним, незалежно від історичних поглядів»¹⁴. Тому кращою для застосування автору видавалася інша методика, а саме дослідження географічного чинника у його послідовних історичних фазах. Територія в цьому випадку виступала на перший план у такому порядку, який вказував плин історії, а географічна система відповідала хронологічній послідовності.

У другій половині свого дослідження А.Шелонговський демонструє застосування власної методики на практиці, з'ясовуючи роль в історії чинників осіlosti та комунікації на прикладі становлення давніх цивілізацій різноманітних регіонів Євразійського континенту. Для цього він визначає місця осідання, скупчення яких ставали центрами цивілізації, та намагається прослідкувати розширення їх впливів, прокладаючи основні шляхи комунікації. Як дослідницький терен він обрав обшир європейської цивілізації, але оскільки головні її джерела з давніх часів виходили з Азії, досліджував і азійські впливи. Автор послідовно розглядав шляхи перетікання євроазійських цивілізацій: від східної асиро-вавилонської до західноєвропейської і назад. До його уваги потрапили й «сарматські землі», що межували між Сходом і Заходом. Стосовно особливостей їхнього цивілізаційного поступу автор вважав, що він визначався, головню, такою комунікаційною перешкодою як відстані. На думку А.Шелонговського, географічне розташування Східної Європи між Сходом і Заходом зумовило основоположне протиріччя, що лежало у підвалинах цивілізаційного розвитку народів, котрі тут мешкали.

Через десяток років після праці А.Шелонговського на сторінках часопису з'явилась ще одна робота, присвячена питанням історичної географії – дослідницькі рефлексії Тадеуша Бжеського з приводу появи «Атласу Польщі» знаного географа та картографа, професора Львівського університету Е.Ромера (1916 р.)¹⁵. Це була спроба аналізу праці, що отримала свого часу дуже великий розголос як «перший науковий атлас, що виконував політичну функцію» (врешті саме його було використано в окресленні кордонів Польщі на міжнародних форумах впродовж 1919-1921 рр.).

Т.Бжеський акцентував передовсім на питаннях методологічних засад творення цього атласу: здійснив оцінку використаних автором методів дослідження та критичний огляд наукової вартості праці. Представляючи працю Е.Ромера як «новий різновид історичного матеріалізму», Т.Бжеський зупинявся на

¹⁴ Ibid. S. 295.

¹⁵ Brzeski T. Zagadnienie geograficzne Polski. *Kwartalnik Historyczny*. 1917. R. 31. S. 426-484.

кожному з питань, які автор піднімав у своєму дослідженні: географічних особливостях польських земель, постанні польської держави та формуванні її територій, напрямках експансії, впливах фізикогеографічних умов на внутрішні суспільні відносини тощо.

Найперше, Т.Бжеський звертав увагу на дворівневність інформації «Атласу Польщі», який містив у собі як публіцистичну, так і наукову складові. В оформленому у публіцистичному стилі вступі Е.Ромер намагався відповісти на питання про те, яким у часи Першої світової війни був стан «польської справи». Е.Ромер висловлювався про необхідність єдності розділеної Польщі та безумовність реституції, як єдиного засобу розв'язання польського питання в очах всіх, хто належить до польського суспільства. Таким чином автор, на думку Т.Бжеського, цілком слушно апелюючи до історичної справедливості, подав означення простору, під яким розумілось «польське питання» та який охоплював територію понад актуальні політичні кордони, сягаючи у глибини національних і соціально-економічних перипетій на землях польської держави – до кордонів Речі Посполитої станом на 1772 р. У створенні цієї концепції, відзначав Т.Бжеський, відчувалася сміливість, а в її опрацюванні, через подолання безлічі труднощів, велика заслуга автора.

Аналізуючи наукову складову «Атласу Польщі», оглядач відзначав її описово-інформаційний характер і добре графічне представлення етнічної, соціальної та економічної інформації, ґрунтованої на географічних і статистичних матеріалах. На останньому Т.Бжеський акцентував особливо, зауважуючи, що джерела є основним критерієм визначення рівня науковості цього дослідження. Характеризував оглядач і погляди Е.Ромера на минуле Польщі, що були «певним історичним баченням та історичною методою, основні постулати якої, назагал, у польській історіографії так екстремально ще не формулювалось»¹⁶. Бачення Е.Ромером сутності історії Т.Бжеський представляв як історичний матеріалізм у найбільш крайньому його значенні. «Це не історичний матеріалізм у розумінні соціалістичної теорії, що вважає форми суспільного життя похідними від економіки, – пояснював оглядач, – а матеріалізм у розумінні інтерпретації історичних і суспільних явищ, зумовлених природними умовами певної території»¹⁷. Т.Бжеський вважав такі погляди у сучасній йому науці «анахронізмом, пережитком, кроком назад, оскільки у природничому матеріалізмі в розумінні тлумачення історичних суспільних явищ природною зумовленістю підмінялись усі інші ймовірні чинники впливу»¹⁸. Т.Бжеський вважав це впровадженням до історичного мислення «трагічних» барв і, саркастично запитував: «А що ж, якщо у географічних дослідженнях виявиться, що природні умови, в цілому, були не сприятливі для польського державного устрою?»¹⁹. Назагал критик вважав, що таке «змішування методу» негативно впливало на формування наукового мислення та визначення пріоритетів дослідницьких зацікавлень.

Ще одне питання, яке прискіпливо розглядав Т.Бжеський, стосувалося визначення ролі, яку в історії народу відіграла постульована Е.Ромером

¹⁶ Ibid. S. 429.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem.

географічна однорідність і цілісність польських земель, тісно зв'язаних природними водними комунікаційними шляхами довкола Вісли. Цю проблему автор розглядав двояко: у контексті з'ясування міри причетності фізіографічної однорідності цих земель до творення давньопольських державних та етнографічних територій, а також як виявлення того, наскільки характер природніх доріг спричинився до визначення напрямків польських експансій і виробленні єдиного суспільно-економічного організму. Е. Ромер наголошував, що оскільки у цих питаннях виявлявся вплив природних комунікаційних зв'язків, то тільки через їх пізнання можна зрозуміти конкретне значення певних фізіографічних умов для інтерпретації історичних явищ. Натомість Т. Бжеський вважав помилковими його твердження про те, що польська експансія рухалась у бік зустрічі зі слабшими (як у плані державного устрою, так і економічно) державно-соціальними організаціями, а також меншими за чисельністю населення утвореннями. На думку критика, Польща йшла дорогою компромісів і завоювань, дорогою уній та інкорпорацій, а йдучи на Схід, недовго не зустрічала особливого опору. Т. Бжеський писав: «Сама доля цієї держави свідчить, що згодом вона стала жертвою зворотної сили, що рухалась зі сходу на захід»²⁰.

Окремо Т. Бжеський зупинився і на питанні значення українських земель в історії Польщі. На думку Е. Ромера, визначальною фізіографічною характеристикою України була відсутність, через геологічно-тектонічну особливість української плити, водних шляхів, що поєднували би схід із заходом. Він вважав, що це тягло за собою політичну відособленість окремих теренів краю та шукав підтвердження цій гіпотезі в особливостях поширення, чи радше, непоширення на теренах України певних видів рослин. Т. Бжеський опонував такому баченню, нагадуючи, що в східно-західному напрямку українські терени віддавна пронизувались торгівельними трактами, а те, що вони не завжди були стійкими пояснювалося не географічними особливостями краю, а потребами оборонного характеру. «Зрештою, – писав оглядач, – а що мали поєднувати поперечні шляхи? Чи на заході і сході України в один і той час були якісь особливі культурні вогнища, що прагнули комунікувати між собою? А приклади з поширенням рослин такі непереконливі, що їх взагалі вартувало би не наводити»²¹.

Резюмуючи, Т. Бжеський зазначав, що істотний вплив фізіографічних умов на суспільно-політичне та економічне життя народу є питанням конкретним і має мати фактичне підтвердження, а аналіз цих фактів завжди мусить проходити крізь посередництво історичних причин. Він писав: «Ніяке дослідження фізіографічних умов, що здійснюється у відриві від історичних досліджень, не може перебільшувати розмірів їх впливу на життя й історію народу. Своєю чергою, значення природніх умов повинно враховуватись, та лише завдяки дії історичних фактів разом вони можуть складати картину змінності та плинності»²². У своєму огляді Т. Бжеський підкреслював, що засаднича умова розв'язання історико-географічного питання Польщі має відповідати розумінню цілей і пізнавальних меж такого типу дослідження, в якому географ повинен зібрати описові факти, а згодом приступити до антропогеографічних досліджень, не намагаючись

²⁰ Ibid. S. 452.

²¹ Ibid. S. 461.

²² Ibid. S. 476-477.

пояснити їх причини, залишивши це більш компетентним суспільно-історичним наукам.

Зрозуміло, що такі доволі гострі зауваження Т. Бжеського не могли залишитися без відповіді, і на сторінках того ж річника часопису «Kwartalnik Historyczny» з'явилася доволі гостра відповідь Е. Ромера та «відповідь на відповідь» самого Т. Бжеського. Після цього обміну репліками, в яких автори продовжували відстоювати власні погляди, редакція закрила дискусію²³.

Ще одне питання, до якого польські дослідники звертались на сторінках часопису у контексті історико-географічних студій, стосувалося проблем історичної картографії. У «Kwartalniku Historycznym» за 1907 р. було опубліковано дослідження Ф. Буяка²⁴, з чим іменем пов'язано становлення історико-економічних студій у польській історіографії початку ХХ ст. Це була доповідь, яку Ф. Буяк виголосив на засіданні Історико-філологічного відділу краківської Академії Знань і яка отримала схвальні оцінки. У ній дослідник наголошував на актуальності польської картографії для сучасної історіографії, апелюючи до значного зростання зацікавленості цією дисципліною в західноєвропейських країнах. А у тогочасній Польщі дані питання актуалізувалися завдяки появі «Історичного атласу Речі Посполитої XVI-XVIII ст.» (1904 р.) О. Яблоновського. «Тому на часі, – писав Ф. Буяк, – було присвятити увагу цим проблемам і розпочати дискусію, звертаючись до уже напрацьованого досвіду»²⁵.

У згаданій доповіді він багато уваги приділив змалюванню ситуації з історичною картографією в Німеччині, де спостерігалось значне поживлення у цій галузі. Цим займались провінційні історичні товариства, коштом яких і забезпечувались дослідницькі та видавничі проекти. Діяв і науковий осередок картографічних студій при історико-географічному семінарі К. Лампрехта в Лейпцигу, де розташовувалось центральне сховище картографічних матеріалів. Апелюючи до досвіду дослідників з Німеччини, Ф. Буяк інформував про методика та практику вивчення та створення історичних карт і серйозність підходів німецьких колег до цих питань, що обговорювалися на спеціалізованих конференціях. Звертав увагу Ф. Буяк і на досвід створення австрійського історичного атласу віденським дослідником Е. Ріхтером. На відміну від німецьких істориків, що орієнтувалися на військові та кадастрові карти, Е. Ріхтер відштовхувався від судового устрою Австро-Угорської імперії другої половини ХІХ ст. і просувався в минуле на підставі межових актів (аж до VIII-X ст.).

У Польщі у галузі картографії значний поступ відбувся з виданням О. Яблоновським «Історичного атласу Речі Посполитої». Ф. Буяк застерігав від сліпого наслідування запропонованої О. Яблоновським схеми при опрацюванні «усіх польських земель», оскільки у різних місцевостях існували різні умови й обставини. Наприклад, через дрібність поселень і маєтків у великопольських землях поставало питання застосування окремої картографічної шкали, проблемним був і вибір підставових карт для цього регіону. Що ж до питання сільських меж, прийнятих за точку відліку в Німеччині, Ф. Буяк вважав, що у

²³ Romer E. W sprawie naukowych podstaw Atlasu Polski i kompetencyi jego oceny. *Kwartalnik Historyczny*. 1917. R. 31. S. 569-586; Odpowiedź Tadeusza Brzeskiego. *Kwartalnik Historyczny*. 1917. R. 31. S. 586-595.

²⁴ Bujak F. W sprawie kartografji historycznej. *Kwartalnik Historyczny*. 1907. R. 21. S. 483-497.

²⁵ Ibid. S. 484.

відношенні до Польщі це теж можливо, але тут доводилось враховувати індивідуальні особливості земельних поділів у різних частинах великої держави та зважувати на особливості колонізації східних земель шляхом закладання присілок. Проблемним було й розділення теренів краю між трьома імперіями наприкінці XVIII ст., що ускладнювало збір матеріалів та їх узгодження.

Намагався Ф. Буяк відповісти і на питання про особливості інформації, що мав містити історичний атлас польських земель. Він, зокрема, наголошував на потребі «вибирати золоту середину, щоби інформаційно не переобтяжуючи атлас, не зменшувати його користі». Вчений пропонував подавати історичну інформацію за наступним принципом: судовий поділ, церковні округи, маєтки, землі німецького права, володіння дрібної шляхти, густота заселення, промисли, тощо. Щодо періодизації певних епох, то їх відбір, на думку Ф. Буяка, мав би ґрунтуватись на принципі визначення віхових, зламних моментів історії держави. Відтак окреслюючи перспективи досліджень, Ф. Буяк висловлював побажання, щоб справою картографії, вслід за ентузіастом О. Яблоновським, зацікавились як окремі дослідники, так і наукові інституції з усіх розрізаних польських земель.

Проблематики дисциплінарного становлення історико-географічних студій автори часопису «Kwartalnik Historyczny» торкалися і в критико-бібліографічному ключі. Тому окрім досліджень, великих рецензійних оглядів і дискусій на сторінках видання зустрічаємо також багато інформаційно-критичних матеріалів з історичної географії. Так, помітним явищем у польській науці стало видання «Географічного словника Королівства Польського й інших слов'янських країн» – 15-томна енциклопедія-довідник, що видавалася наприкінці XIX ст. польським географом, редактором часопису «Wędrowiec» Ф. Сулімерським. Для часопису огляд останнього тому цього видання здійснив Я.М. Гіжицький (псевдонім – Р. Волиняк), висловивши певні зауваження, щодо типових помилок та упущень, якими рясніли подібні видання. Він відзначав, що деякі з питань були опрацьовані фахово і ретельно, але інші, котрі стосувались переважно околиць, містили певні хиби. На прикладі статті про Старокостянтинівський повіт на Волині Я.М. Гіжицький вказував на недостатню інформативність окремих нарисів, котрі писались без занурення у деталі, без історичних довідок і врахування даних з найновішої літератури. Але вказані помилки, в цілому, не применшували значення цієї важливої праці, що подавала інформацію про багато нових місцевостей на цілому «польському» просторі²⁶.

Іншим прикладом може слугувати огляд дослідження В. Налковського, який у 1888 р. здійснив першу спробу змістовного, ґрунтованого на науковій основі історико-географічного окреслення розвитку давньої Польщі. Критики зауважували, що попри несприятливі умови: брак спеціальної літератури, неусталеність поглядів на предмет дослідження та часові обмеження роботи, вона вийшла доволі вдалою. У першій частині праці окреслювалися фізичні кордони держави та їх генеза (зміни гідрографії, клімату, флори та фауни), друга була присвячена різним регіонам Польщі, а заключна частина мала історико-етнографічний характер. Полемізуючи з автором, рецензент С. Квятковський у цілому погоджувався з його тезою про те, що дослідження не може писатись так,

²⁶ *Wołyńskiak R.* [Rec.] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, wydawany pod redakcją Bronisława Chłebowskiego przy współdziale Józefa Krzywickiego, według planu Filipa Sulmierskiego, tom XV, czesc I. str. 640. Warszawa 1900-1902. *Kwartalnik Historyczny.* 1903. R. 13. S. 306-311.

щоб з фізично-географічних особливостей краю можна було б «а ргіогі» виводити його історичні долі. Проте автор допускав таку можливість, якщо якісь обставини такого типу дійсно мали місце та вирішальний вплив. На це С. Квятковський саркастично зауважував: «Такі погляди небезпечні, бо спрваджуючи на бездоріжжя, можуть привести до висновку, що навіть занепад Польщі треба приписати до географічних особливостей краю»²⁷.

Зустрічаємо на сторінках часопису й огляди історико-географічних студій, котрі стосувались окремих земель і мали, радше, краєзнавчий характер, проте вирізнялися фаховістю. Так, заслуговувало на увагу трьохтомне видання з історії Шльонського краю Ф. Шьоллера²⁸. Високо оцінювалося дослідження історії заселення берегів Вісли знаного дослідника пруської історіографії М. Тоєпена. Його праця ґрунтувалася на найдавніших картах, містила понад п'ятдесят вперше опублікованих документів і супроводжувалося іменним і географічним покажчиками²⁹. Цікавим представлявся оглядачам часопису «Kwartalnik Historyczny» та історико-географічний нарис про Західну Двіну А. Сапунова. Праця складалася з двох частин – суто географічної та історичної, а також доповнювалася додатками, рисунками, картами, планами міст, замків і городищ, що дозволяло рецензенту характеризувати її як одну з найповніших на той час³⁰. Вельми цікавою в очах критиків була і праця знаного віленського архівіста І. Спрогіса, який на підставі 40 найдавніших литовських і жмудських судових книг (загалом 12 000 актів) зіставив 9 742 топографічні назв цих теренів та упорядкував їх у словник. «Праця, яка тривала протягом двох десятиліть, – на думку оглядача А. Прохаски, – мала стати в пригоді, найперше, саме історикам»³¹.

Заслуговують на увагу також і огляди співпрацівниками часопису науково-популярних історико-географічних праць. Так, великою заслугою «Macierzy Polskiej» (освітнього товариства, заснованого у Львові в 1882 р. з ініціативи Ю. Крашевського) вважалося рішення зарадити бракові літератури в галузі географії Польщі й організувати видання, котрі мали дати всебічний популярний опис польських земель. Так з'явився проект «Крайобраз Польщі»³². Рецензент В. Лозинський, відзначаючи гостру потребу у подібного типу виданнях, по відношенню до «Крайобразу...» зауважував дисонанс між цілями видавництва (з огляду на специфіку читацької аудиторії «Macierzy...») та надто високим науковим рівнем пропонованих текстів³³. Книга була перенасичена складними науковими

²⁷ Kwiatkowski S. [Rec.] Nałkowski W. Geograficzny rzut oka na dawną Polskę. Warszawa, 1888, str. 53. (Odbitka artykułu «Polska», umieszczonego w «Słowniku Geograficznym»). *Kwartalnik Historyczny*. 1888. R. 2. S. 612-613.

²⁸ Wagner A. [Rec.] Franz Schroller: Schlesien. Eine Schilderung des Sehlesierlandes. *Kwartalnik Historyczny*. 1889. R. 3. S. 335-336.

²⁹ Perlbach M. [Rec.] Toeppen M: Beiträge zur Geschichte des Weichseldeltas. (Abhandlungen zur Landeskunde der Provinz Westpreussen, Heft VIII.) Danzig. Kommissions – Verlag von Th. Bertling 1894. *Kwartalnik Historyczny*. 1895. R. 9. S. 558-559.

³⁰ Marek J. [Rec.] Sapunow Aleksy: Zapadnaja Dwina, istoriko – geograficzeskij obzor. Witebsk, 1893. *Kwartalnik Historyczny*. 1894. R. 8. S. 320-321.

³¹ Prochaska A. [Rec:] Географический словарь древней Жомоитской земли XVI столетия составлений Спрогисом. Вильно, 1888. *Kwartalnik Historyczny*. 1890. R. 4. S. 573-574.

³² Łoziński W. [Rec:] Polska, Wydawnictwo Macierzy Polskiej Nr. 83. Zeszyt 1: Konopnicka, Krajobraz Polski, (str. I-XXXII); E. Romer Geografia fizyczna. (str. 1-67). Lwów, 1904. *Kwartalnik Historyczny*. 1905. R. 19. S. 300-301.

³³ Ibid. S. 301.

формулюваннями, серед яких навіть підготовлений читач відчував брак пояснень окремих суто фахових термінів.

На сторінках часопису зустрічаємо також відгук на видання збірки подорожніх нарисів знаного польського літератора С. Тарновського, публікованих у пресі. «З Києва», «З Москви», «З Вільно», «З Королівських Прус» – нотатки, здійснені протягом 1874-1878 рр., поява яких свого часу викликала зацікавлення у широких колах³⁴. Розмірковуючи над питанням, чому ці описи так подобались читачам, оглядач А. Шарловський припускав, що «це була можливість ближчого пізнання вітчизняних земель, про які всі говорили, але не знали багато»³⁵. Січневе повстання 1863 р. утруднило полякам можливість вільно подорожувати: після нього подорожі або не відбувались, або інформація, привезена з них, була викривленою. С. Тарновський був першим, хто перервав цю негативну традицію і звідси, значною мірою, походило таке зацікавлення його описами. Що до безпосереднього аналізу змісту нарисів, то оглядач зауважував, що автор не робив спеціальних досліджень, лише ділився враженнями з різних міст і місць перебування – вулиці, театри, церкви. Подавав багато дрібних, але цікавих відомостей з історії, археології, мистецтва, усього того, що цікавило «кожного поляка, який задавався питанням про те, як з національного погляду виглядають наші кресові землі після усіх тих оргій екстермінаційної російської та пруської політики»³⁶.

Попит, який з'явився на зламі століть на науково-популярну літературу з історико-географічним ухилом, спровокував і появу не надто добросовісних досліджень, що різко критикувалися на сторінках часопису «Kwartalnik Historyczny». Так, багато зауважень викликала праця Й. Криницького «Географічний нарис Королівства Польського», яка з багатьох поглядів не відповідала науковим вимогам. У частині опису природи, статистичних і топографічних розділах робота була позбавлена точності, систематичності та критичності у доборі матеріалів. Проте видання супроводжувалося двома сотнями зображень природи, історії та культури польської землі, мало добру якість друку і тільки за рахунок цього вирізнялося з низки видань науково-популярного характеру³⁷. Так само критично сприйняли й працю А. Сімінґіновича про долину Пруту в Галичині і Буковині. Е. Ромер вважав, що книга, яку автор назвав «Географічно-культурно-історичний нарис Буковини» була взірцем не гідним наслідування. Автор, на думку рецензента, пізнавав ці терени, винятково як турист і з відповідних поглядів описував їх: «передаючи свої враження та патріотичні почуття, він не переймався науковістю свого опусу, який не містив нічого нового, окрім низки помилок і неточностей»³⁸.

Висновки. У підсумку відзначимо, що на сторінках першого польського професійного часопису «Kwartalnik Historyczny» наприкінці XIX – на початку XX ст. активно обговорювались питання історичної географії, головну, у контексті

³⁴ Szarłowski A. [Rec:] Tarnowski St.: Z Wakacyj. Tomów 2, wydanie drugie. W Krakowie, nakładem Spółki wydawniczej polskiej 1894, str. 476, 318. *Kwartalnik Historyczny*. 1896. R. 10. S. 695-696.

³⁵ Ibid. S. 695.

³⁶ Ibid. S. 697.

³⁷ Romer E. [Rec:] Krynicki. Rys geografii Królestwa Polskiego. Wyd. II. Warszawa, 1902. Str. 297 z rysunkami i planami. *Kwartalnik Historyczny*. 1902. R. 16. S. 470.

³⁸ Romer E. [Rec:] Simingonowicz A.: Das Pruth thal in Galizien und in der Bukowina. Czernowitz, 1897. *Kwartalnik Historyczny*. 1898. R. 12. S. 130-131.

проблем становлення цієї дисципліни «подвійного характеру», за розробку якої бралися як історики, так і географи. Найперше, на чому акцентували автори часопису, було обговорення завдань історико-географічних досліджень, методів їх провадження та з'ясування місця історичної географії в системі історичної науки. На сторінках часопису ми бачимо представлення дуже широкого тематичного спектру матеріалів – від оригінальних досліджень, в яких обговорювалися теоретичні підстави нової історичної дисципліни, до критичних оглядів наукових і науково-популярних видань, що містили інформацію з історичної географії. Прикметною рисою критичних оглядів, публікованих на сторінках часопису «Kwartalnik Historyczny», була зорієнтованість на високі наукові стандарти історіописання й ознайомлення читачів з актуальними європейськими науковими дослідженнями. Однак поряд з обговоренням наукових проблем у цей час піднімалися і питання можливості прагматичного використання знань з історичної географії у вирішенні політичних і пропагандистських завдань, основними з яких були реституція Речі Посполитої на міжнародній арені та формування у населення уявлень про історичні кордони втраченої країни, еліти якої, в очікуванні Великої війни, готувалися до її повернення. Загалом, саме «Kwartalnik Historyczny» виявився інституційним майданчиком промоції нової субдисципліни у польській соціогуманітаристиці.

REFERENCES

- Brzeski, T.** (1917). Zagadnienie geograficzne Polski. *Kwartalnik Historyczny*, 31, 426-484 [in Polish].
- Brzeski, T.** (1917). Odpowiedź E. Romeru w sprawie naukowych podstaw Atlasu Polski. *Kwartalnik Historyczny*, 31, 586-595 [in Polish].
- Bujak, F.** (1907). W sprawie kartografii historycznej. *Kwartalnik Historyczny*, 21, 483-497 [in Polish].
- Kolbuszewska, J.** (2007). Twórczość recenzyjna Tadeusza Korzона na łamach «Kwartalnika Historycznego». *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* T. 5. Rzeszów, 255-266 [in Polish].
- Kwiatkowski, S.** (1888). [Rec:] Nałkowski Waław: Geograficzny rzut oka na dawną Polskę (Odbitka artykułu "Polska", umieszczonego w «Słowniku Geograficznym»). *Kwartalnik Historyczny*, 2, 612-613 [in Polish].
- Lazurko, L. & Dikhtiiievskiy, P.** (2021). From ancient times to Rzeczpospolita: history of the Polish state in the reception of the journal «Kwartalnik Historyczny» (1887-1939). *Skhidnoievropskiy Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*, 19, 77-86. DOI: 10.24919/2519-058X.19.233832 [in English].
- Lazurko, L.** (2010). *Chasopys «Kwartalnik Historyczny» i rozvytok polskoi istoriohrafii ostannoï chverti XIX – pershoï polovyny XX st.* [«Kwartalnik Historyczny» Journal and the Development of Polish Historiography in the Last Quarter of the 19th and the First Half of the 20th Century]. Drohobych [in Ukraine].
- Łoziński, W.** (1905). [Rec:] Polska. Wydawnictwo Macierzy Polskiej Nr. 83. Zeszyt 1: M. Konopnicka. Krajobraz Polski. *Kwartalnik Historyczny*, 19, 300-301 [in Polish].
- Łoziński, W.** (1910). [Rec:] Rossija. Połnoje geograficzeskoje opisanije naszego otieczestwa. Nastolnaja i dorożnaja kniga dla russkich ludej. Pod. red. W.P. Siemionowa. Tom VII. Malorossija. Tom IX: Wierchneje podnieprowie i Bieloruszija. S. Petersburg, 1903. *Kwartalnik Historyczny*, 24, 329-330 [in Polish].
- Marek, J.** (1894). [Rec:] Sapunow Aleksyj. Zapadnaja Dwina: istoriko – geograficzeskij obzor. Witebsk, 1893. *Kwartalnik Historyczny*, 8, 320-321 [in Polish].
- Maternicki, J.** (2009). Adam Szelągowski wobec idei historii socjologicznej. *Historia i życie narodu: poglądy i postawy historyków polskich XIX i XX w.* Rzeszów [in Polish].
- Maternicki, J.** (1996). Miejsce i rola «Kwartalnika Historycznego» w dziejach historiografii polskiej. *Historia jako dialog.* Rzeszów: Wyd. UR. 299 s. [in Polish].
- Papée, F.** (1937). Towarzystwo Historyczne 1886-1900. *Kwartalnik Historyczny*, 51, 3-18 [in Polish].
- Perlbach, M.** (1895). [Rec:] Toeppen M: Beiträge zur Geschichte des Weichseldeltas. (Abhandlungen zur

- Landeskunde der Provinz Westpreussen, Heft VIII.) Danzig. Kommissions - Verlag von Th. Bertling 1894. *Kwartalnik Historyczny*, 9, 558-559 [in Polish].
- Prochaska, A.** (1888). [Rec:] Geograficheskiy slovar drevniy Zhomoitskoy zemli XVI stoletiya sostavleniy Sprogisom [Geographical dictionary of the ancient Jomoit land of the 16th century compiled by Sprogis. Vilna, 1888]. *Kwartalnik Historyczny*, 2, 573-574 [in Polish].
- Romer, E.** (1898). [Rec:] Siminginowicz A. Das Pruththal in Galizien und in der Bukowina. Czernowitz, 1897. *Kwartalnik Historyczny*, 12, 130-131 [in Polish].
- Romer, E.** (1902). [Rec:] Krynicki. Rys geografii Królestwa Polskiego. Wyd. II. Warszawa. 1902. Str. 297 z rysunkami i planami. *Kwartalnik Historyczny*, 16, 470 [in Polish].
- Romer, E.** (1917). W sprawie naukowych podstaw Atlasu Polski i kompetencji jego oceny. *Kwartalnik Historyczny*, 31, 569-586 [in Polish].
- Ruda, O.** (2004). Ukrainka tema na storinkakh lvivskoho chasopysu «Kwartalnik Historyczny» («Istorychnyi kvartalnik») v 1887-1914 rr. [Ukrainian theme in the pages of the Lviv journal «Kwartalnik Historyczny» in 1887-1914]. *Mizhnarodni zv'iazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky*, 13, 308-321 [in Ukrainian].
- Śreniowska, K.** (1960). Śreniowska K. Uwagi o nauce historycznej polskiej w latach 1887-1900 w świetle «Kwartalnika Historycznego». *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Seria I. Z. 15*, 153-163 [in Polish].
- Szarłowski, A.** (1896). [Rec:] Tarnowski St. Z Wakacyj. 2 T., wydanie drugie. Kraków: nakładem Spółki wydawniczej polskiej 1894, str. 476, 318. *Kwartalnik Historyczny*, 10, 695 [in Polish].
- Szelągowski, A.** (1908). Metody i zadania badań geograficznych w historii. *Kwartalnik Historyczny*, 22, 289-320 [in Polish].
- Telwak, V.** (2005). «Kwartalnik Historyczny» - fenomen instytucji (kinets XIX - pochatok XX st.) [«Kwartalnik Historyczny» - a phenomenon of the institution (late 19th - early 20th Century)]. *Eidos: almanakh teorii ta istorii istorychnoi nauky*, 1, 317-332 [in Ukrainian].
- Telwak, V. & Yanyshyn, B.** (2021). «Geschichte des Ukrainischen (Ruthenischen) volkes» of Mykhailo Hrushevsky in the discussions of the beginning of the XXth century. *Studia Historica Nitriensia*, 25, 1, 71-90. DOI: 10.17846/SHN.2021.25.1.71-90 [in English].
- Telwak, W. & Łazurko, L.** (2013). Ukrainika na łamach «Kwartalnika Historycznego» w okresie międzywojennym. *Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie, LVIII*, 239-255 [in Polish].
- Wagner, A.** (1899). [Rec:] Franz Schroller: Schlesien. Eine Schilderung des Schlesierlandes. *Kwartalnik Historyczny*, 13, 335-336 [in Polish].
- Wołyński, R.** (1902). [Rec:] Karwicki-Dunin]. Z zamglonej i niedawno minionej przeszłości. Opowiadania wołyńskie historyczne. *Kwartalnik Historyczny*, 16, 507-510, 667-668 [in Polish].
- Wołyński, R.** (1903). [Rec:] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. T. XV, cz. I. 640 s. *Kwartalnik Historyczny*, 17, 306-311 [in Polish].

Надійшла до редакції / Received: 09.06.2022

Схвалено до друку / Accepted: 15.09.2022